

HİNDİSTAN VE PAKİSTAN'IN GÜNEY KAFKASYA'DA JEOPOLİTİK DENGE ARAYIŞI (AZERBAYCAN VE ERMENİSTAN ENDEKSLİ DEĞERLENDİRME)

Nazrin ALİZADA*

ÖZ

Bölgenin coğrafi konumu, sahip olduğu doğal zenginlikleri, iklimi ve hatta büyüklüğü onun jeopolitik önemini belirleyen etkenlerdir. Bu açıdan milletlerarası mücadelede sözü geçen politik ve coğrafi temayülün sürekli kullanılması bölgeyi hem iç hem de dış güçler tarafından bir rekabet meydanına dönüştürmektedir. Böyle bir öneme haiz olan Güney Kafkasya 21. yüzyılda dünyanın dört yoluna dönüşmüş ve sadece coğrafi konum olarak sınırdaş devletlerin değil aynı zamanda Asya-Pasifik coğrafyasındaki nükleer güçlerin de dikkatini çekmiştir.

Özellikle bölgeye jeostratejik açıdan yaklaşan Hindistan ve Pakistan Güney Kafkasya'daki konumunu üç esas gerekçe üzerinden mutlaklaştırmaya çalışmıştır. Bunlardan birincisi Sovyetlerin dağılmasından sonra bölgede oluşan politik boşluğun doldurulması sürecinde yer alınması; ikincisi transit merkez olarak hizmet veren Güney Kafkasya enerji rotasından yararlanılması; üçüncüsü ve en önemlisi ise Hindistan ve Pakistan arasında uzun yıllardır süre gelen Keşmir sorunu ve bu sorunun çok daha uzak coğrafyada- Güney Kafkasya'da uzantısı olarak kabul edilen Karabağ meselesi bağlamında bölgede denge arayışıdır.

Çalışma kapsamında sonucu husus üzerinde özellikle durulmuştur. Bunun esas nedeni bu nüanstan kaynaklı Hindistan'ın Güney Kafkasya politikasını Ermenistan; Pakistan'ın söz konusu bölge politikasını Azerbaycan endeksli geliştirmeye çalışmasıdır. Ayrıca tümden varım ve dönemsel analiz yönteminin benimsendiği bu çalışmada zaman sınırlaması yoluna gidilmiş; özellikle 1990-2023 yılları arasında Hindistan-Pakistan ve Güney Kafkasya üçgeninde meydana gelen gelişmeler değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, Keşmir, Karabağ, Jeopolitik Rekabet

INDIA AND PAKISTAN'S QUEST FOR GEOPOLITICAL BALANCE IN THE SOUTH CAUCASUS (ASSESSMENT INDEXED AZERBAIJAN AND ARMENIA)

ABSTRACT

The geographical location of the region, its natural sources, its climate and even its size are the factors that determine its geopolitical importance. In this respect, the South Caucasus, which has such importance, turned into one of the main roads of the world in the 21st century and attracted the attention of not only the geographically bordering states but also the nuclear-powered states in the Asia Pacific geography.

Especially India and Pakistan, which approach the region from a geostrategic perspective, have tried to absolutize their position in the South Caucasus on three main grounds. Firstly to take part in the process of filling the political vacuum in the region after the collapse of the Soviets; secondly, taking advantage of the South Caucasus energy route, which serves as a transit hub; The third and most important is the search for balance in the region in the context of the Kashmir issue, which has been going on for many years between India and Pakistan, and the Karabakh issue, which is considered an extension of this problem in a much more distant geography – so-called the South Caucasus.

Gönderilme Tarihi: 07 Temmuz 2024

Kabul Tarihi: 30 Eylül 2024

* Dr. Öğretim Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, HATAY.

ORCID: [0000-0002-6874-7712](https://orcid.org/0000-0002-6874-7712). E-posta: nazrin.alizada@mku.edu.tr

The last issue was particularly emphasized within the scope of the study. The main reason is that India's South Caucasus policy is based on Armenia; however, Pakistan is trying to develop its regional policy with Azerbaijan. In addition, in this study, in which the deductive and periodic analysis method was adopted, time limitation was evaluated, especially the developments that occurred in the IndiaPakistan and South Caucasus triangle between 1990-2023.

Keywords: South Caucasus, Kashmir, Karabakh, Geopolitical Competition

Giriş

Sovyetler Birliği'nin hinterlandı olarak görülen Güney Kafkasya bölgesinde Soğuk Savaş sonrası dönemde köklü siyasi değişimler yaşanmış, yeni bağımsız cumhuriyetlerin ortaya çıkmasıyla birlikte hem yerel halklar hem de diğer bölgesel ve bölge dışı aktörler yeni jeopolitik konjonktürle karşı karşıya kalmıştır. Bunun esas nedeni bir taraftan Güney Kafkasya devletlerinden Azerbaycan'ın başta petrol ve doğalgaz olmak üzere büyük doğal kaynaklara sahip olması; diğer taraftan söz konusu bölgenin her üç devletinde etnik çatışmalar olarak tanımlanan karmaşık duruma sahip olmasıdır.

Bu durumu fırsata dönüştürmeye çalışan bölge dışı aktörler Güney Kafkasya'da jeopolitik rekabet sürecine girmişler. Bununla da bu zamana kadar huzursuzluk ve çatışmalardan kaçınan ve bağımsızlığını kazanmış devletlerin yer aldığı Güney Kafkasya bölgesi yeniden dış güçler arasındaki rekabet meydanına dönüşmüştür. Yeni dönemde Güney Kafkasya'da ortaya çıkan yeni jeopolitik durumda artık alışılmadık dışındaki aktörlerin yer alması dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, Güney Kafkasya bölgesi denilince Rusya'nın kırmızı çizgisinin olduğu bölge, Türkiye'nin Azerbaycan bağlamında daha çok ilgi odağında olan konjonktür, İran'ın ise kendi tarihi platosunun bir parçası olarak adlandırdığı coğrafya kastediliyordu. Ancak yeni dönemde bu devletlerin yanı sıra Güney Kafkasya'da Güney Asya devletlerinin adı geçmeye başlamıştır. Özellikle rakip olarak bilinen Hindistan ve Pakistan mevzu bahis bölgede bir rekabet içine girmiştir.

Çalışmanın hipotezi Güney Asya'nın iki nükleer gücü olan Hindistan ve Pakistan'ın ulusal güvenlik bağlamında Güney Kafkasya'da jeopolitik çıkarları üzerine kurulmuştur. Hedef bölge olarak Güney Kafkasya'nın tercih edilmesi ise kısa zaman önce çözüme kavuşturulmuş Karabağ sorunu ekseninde ortaya çıkan modeli İslamabad'ın Keşmir meselesinde yasal çerçeve; Hindistan'ın ise kalıcı tehlike olarak görmesinden kaynaklanmıştır.

Belirlenen hipotezin doğrulanması amacıyla çalışma kapsamında ilk önce Güney Kafkasya'nın arz ettiği öneme değinilecek, devamında ise Hindistan-Ermenistan ekseninde ulusal güvenlik bağlamında geliştirilen askeri iş birliği ve yumuşak güç bağlamında ise kültürel ilişkiler ele alınacaktır. Buna paralel olarak Pakistan-Azerbaycan arasında ulusal güvenlik ekseninde geliştirilen stratejik iş birliği, aynı etnik temelli çatışmanın iki farklı yüzü olarak Keşmir-Karabağ meselesi detaylandırılacaktır. Son olarak günümüzde Hindistan-Pakistan rekabetini Güney Kafkasya'da tetikleyen Azerbaycan-Türkiye-Pakistan üçlü iş birliği platformu meselesi değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Aynı zamanda incelenen konunun karmaşık doğası göz önüne alındığında, amaca yönelik verilere ulaşılması adına eğilimlerin tanımlanması ve analizine dayalı niteliksel bir yöntem benimsenmiştir. Bu kapsamda makalede tümünden varımsal bir yaklaşım kullanılmış; Hindistan ve Pakistan'ın Güney Kafkasya'ya yönelik yaklaşımındaki süreklilik ve değişim unsurlarını tespit etmek adına uygun bir model olarak dönemsel analiz yapılmıştır. Bu kapsamda ayrıca zaman sınırlaması yoluna gidilmiş, özellikle 1990-2023 yılları arasındaki zaman kesiminde Güney Kafkasya'da yaşanan olaylar ve bölgeye ilgi duyan söz konusu devletlerin geliştirdiği stratejiler incelenmiştir.

1. Hindistan-Pakistan Rekabetinde Güney Kafkasya

Güney Kafkasya bölgesinin jeopolitiği hem enerji potansiyeli hem de coğrafi konumu nedeniyle oldukça önemlidir. Bu bölge “dünyanın dört yolu” rolünü oynamaktadır. Güney Kafkasya'nın Kuzey ile Güney, Doğu ile Batı arasında bir koridor görevi gören, iki farklı kıtayı, Avrupa ve Asya'yı birleştiren ve aynı zamanda iki farklı medeniyeti de bir araya getiren bir bölge olması böyle bir tezin ileri sürülmesine sebebiyet vermektedir. (Sarıkaya, 2019, s.586) Aynı zamanda Güney Kafkasya bölgesinde yer alan devletlerin dış politikasının temel amacı, komşu ülkelerle iyi komşuluk ve karşılıklı yarara dayalı ilişkiler geliştirmek, bölgede güvenlik ve istikrarı güçlendirmek ve uluslararası kuruluşlara entegrasyondur (Abbasbeyli, 2017, s. 49). Bu da sadece bölgesel aktörlerin değil aynı zamanda bölge dışından olan dinamiklerin de burada nüfuz mücadelesi bağlamında rekabet içine girmesine neden olmaktadır.

Bilindiği üzere Güney Kafkasya her türlü değerli metal, petrol ve doğalgaz yatakları açısından zengin bir bölgedir. Bu gerçek, önemli faktörlerden biri olarak Güney Kafkasya'yı her zaman büyük güçlerin ilgi odağı haline getirmiştir (Georgescu vd. 2013, s. 123). Özellikle doğal kaynaklar söz konusu olunca bölgesel ve bölge dışı aktörlerin söz konusu coğrafyaya giriş kapısını Azerbaycan teşkil etmektedir. Bu çalışmada da değerlendirildiği üzere Pakistan'ın Güney Kafkasya'ya giriş kapısı daha çok Azerbaycan, Hindistan'ın ise Ermenistan üzerindedir.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Güney Kafkasya'nın üç devleti farklı ilerleme yolu kaydederek (Wrobel, 2023, s. 5) bağımsızlığına tekrar kavuşmuş ve her bir devlet bölgesel entegrasyonun bir parçasına dönüşmeye çalışmıştır. Bu da söz konusu bölgede jeopolitik güç mücadelesinin meydana gelmesine ve aynı zamanda bölgedeki bu ortamı fırsata dönüştürmeye çalışan bölge dışı aktörlerin kendi çıkarları uğrunda bölgede etkinlik için rekabet içine girmesine neden olmuştur. Burada jeopolitik çıkarları olan devletleri, çıkarlarının kuruluş tarihine ve bölgeyle ilişkilerine göre iki gruba ayırmak mümkündür: Eski ve yeni aktörler.

Eski aktörler denildiği zaman Güney Kafkasya bölgesi ve ülkeleriyle kadim tarihi bağları olan devletler akıllara gelmektedir. Bu kategoriye giren devletler genellikle söz konusu bölgeye komşu olan devletlerdir. Bu kapsamda bölgedeki eski aktörlerden bahsedilince Rusya, İran ve Türkiye ön plana çıkmaktadır. (Wrobel, 2023, s.4-18) Yeni aktörler arasında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Güney Kafkasya bölgesinde jeopolitik çıkarları olan ve bu hedefe ulaşmak için yeni bir jeopolitik yönelim benimseyen devletler yer almaktadır. Bu kapsamda Asya-Pasifik ülkeleri Güney Kafkasya bölgesindeki jeopolitik mücadeledeki aktif politikalarıyla öne çıkmaktadır. Durum böyle olunca Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından eski aktörlerin Güney Kafkasya bölgesine ilişkin jeopolitiği yeni bir aşamaya girmiş (Girgin, 2002, s. 17) ve buna paralel olarak söz konusu bölgede jeopolitik çıkarları olan yeni aktörlerin ortaya çıkma süreci başlamıştır. Bu da bölge için yeni bir jeopolitik mücadelenin başlangıcı anlamına gelmektedir. Böyle devletlerden biri Hindistan; diğeri de ona rakip devlet olan Pakistan'dır. Bu kapsamda hem Hindistan'ı hem de Pakistan'ı Güney Kafkasya'ya yönelten nedenlerin sıralanması yerinde olacaktır.

2. Ulusal Güvenlik Bağlamında Geliştirilen Hindistan-Ermenistan İlişkileri

Hindistan'ın Güney Kafkasya'daki angajmanına bakıldığında, Ermenistan'da "düşmanın düşmanı dostumdur" sözünü çağrıştıran bir popüler kültür eğilimi olduğu ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz, Hintli güvenlik analistleri pan-Türkçülük ve pan-İslamcılığı Yeni Delhi'nin Avrasya'daki güvenlik gündemine zararlı olarak görmektedir. (Observer Research Foundation, 2022) Aynı zamanda Pakistan'ın Ermenistan'ı ya da Ermeni soykırımını tanımadığı ve başta Dağlık Karabağ sorunu olmak üzere BM (Birleşmiş Milletler) Genel Kurulu kararlarının neredeyse tamamında Azerbaycan ve Türkiye ile oy kullandığı da aşikardır. Bunun yanı sıra Azerbaycan ve Türkiye'nin de Keşmir konusunda tutumları nettir. Bu da Azerbaycan-Türkiye-Pakistan üçgeninde diplomatik kardeşliğin dışa vuruşu olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda söz konusu üç devletin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin blok halinde tanınmasını düşünmesi de Hindistan diplomasisinin BM Genel Kurulu'nda Ermenistan'la koordinasyon kurarak aynı şekilde karşılık verme eğilimine doğru itmektedir.

Bu nedenle Hindistan özellikle Güney Kafkasya'da yaşanan son siyasi gerilimler ve değişen jeopolitik dengeler bağlamında Ermenistan ile kültürel ve özellikle de savunma alanında ilişkilerini daha da geliştirmeye çalışmaktadır.

2.1. Hindistan-Ermenistan Arasında Kültürel Etkileşim

Ermenistan Aralık 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, Ağustos 1992 tarihinde Hindistan ile diplomatik bağlamda ilişkiler kurmuştur. Eylül 1992 yılından itibaren ise Hindistan'ın Kiev (Ukrayna) Büyükelçisine Ermenistan'ın eş zamanlı sorumluluğu verilmiştir. (Ministry of External Affairs of India, 2024) Böylece Hindistan içinde ikamet eden Ermeni azınlıklardan dolayı aralarında kültürel anlamda bağlantı olan iki devlet arasında resmi kanallar vasıtasıyla da bağlantı kurulmuştur.

Bu zamana kadar Ermeni tüccarlar Kalküta ve Madras (şimdiki Chennai) gibi birkaç Hint şehrinde kendi yerleşim yerlerini kurmuş, burada kiliseler inşa etmiş, gazeteler çıkarmış ve ticaretle meşgul olmuşlardır. Böylece Hint toplumunun bir parçası haline gelen Ermeni azınlıklar taraflar arasında kültürel bağlamda ilişkilerin geliştirilmesinde önemli etkene dönüşmüştür. Bazı araştırmacılar Ermenilerin Hint topraklarına Safevi hükümdarı Şah Abbas döneminde göç ettiğini bildirmektedirler. Bu dönemde Safevilerle Osmanlı arasında meydana gelen savaştan sonra Ermenilerin büyük bir kısmı İran'a göç etmiş, daha sonra da ticari amaçlarla Hindistan'a kadar ulaşmışlardır. Sürgünden sonra Ermenilerin Hindistan'a yerleşimi daha da artmış ve uzak bir göç noktası olan Hindistan'da Ermeni varlığının oluşumu şekillenmiştir. (Çoruk, 2023, s. 89) Bir diğer kesim de Ermenilerin Hindistan'a yerleşmesini hızlandıran etkeninin Babür Şahı Ekber'in ticaret politikasına bağlı olduğunu ileri sürmüştür.

Bu konuya değinen Yeghia Tashjian'ın Armenian Weekly haber sitesinde yayınlanan yazısında Ermenilerin Hint yarımadasındaki varlığının Babür İmparator'u Ekber'in zamanına dayandığına, onun döneminde çok sayıda Ermeni'nin Agra şehrine yerleşmek için davet edildiğine ve hatta çalışma konusunda onlara dini ve mali ayrıcalıklar tanındığına değinerek taraflar arasındaki ilişkilerin tarihi boyutuna dikkat çekmeye çalışmıştır. Söz konusu yazıda daha Sovyet döneminde Hindistan Devlet Başkanı Sarvepalli Radhakrishnan ve Başbakan Indira Gandhi'nin sırasıyla 1964 ve 1976 yılında Sovyet Ermenistan'ını ziyaret ettiğine değinilmiş ve bu ziyaretlerin karşılığı Ermenistan bağımsız olduktan sonra verilmiş, Robert Kocharyan da 1995 ve 2003 yıllarında Hindistan'a resmi ziyarette bulunmuştur. (The Armenian Weekly, 2020)

Bu yıllar boyunca Hindistan ve Ermenistan, kültür, eğitim ve ticaret dahil olmak üzere çok çeşitli sektörlerde bağlarını güçlendirmek için çalışmış ve söz konusu sektörlerdeki ortaklıkları teşvik etmek adına birçok anlaşma imzalamıştır. Ancak taraflar arasında kültürel bağlamda ilişkilerin geliştirilmesinin dönüm noktasını 2010 yılı teşkil etmektedir. 2010 yılında Hindistan ve Ermenistan kültürel, eğitimsel ve bilimsel iş birliğine ilişkin bir Mutabakat Zaptı (MoU) imzalamıştır. Anlaşma, iki ülke arasındaki bağları güçlendirmeyi ve dil, edebiyat, sanat ve müzik alanlarında iş birliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. (Diplomatist, 2023)

Bu dönemden itibaren her iki ülke kültürel nitelikteki değişimleri ve etkileşimleri aktif olarak teşvik etmeye başlamış, 15 üyeli kültür topluluğu "Sugar N Spice", 16 Eylül 2013 tarihinde Bollywood dans gösterisi için Ermenistan'ı ziyaret etmiş (Ministry of External Affairs of India, 2024) ve Dünya Hintçe Günü dolayısıyla 2014 yılında Erivan Devlet Dilbilim Üniversitesi ortak etkinlik düzenlemiştir. Bunun yanı sıra Aralık 2014 tarihinde Ermenistan'da Hindistan Cumhuriyet Bayramı'nın 65. yıl dönümü anısına, Ermenistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı ve TUMO Sanat Merkezi ortaklığıyla iki yaş grubu (12-14 ve 15-17 yaş) arasında "Ermenistan Kompozisyon ve Resim" yarışması düzenlenmiş ve birincilik kazanan yarışmacı ödül olarak Hindistan'a seyahat etmiştir. (Ministry of External Affairs of India, 2024) Ermeniler arasında yoganın faydaları konusunda farkındalık yaratan ilk Uluslararası Yoga Günü (IDY), 21 Haziran 2015 tarihinde Ermenistan'da farklı kesimlerden 300'ün üzerinde Ermeni'nin katılımıyla kutlanmıştır. Bu etkinlik sonraki yıllarda da devam ettirilmiş ve hatta 2018 yılında Ermenistan'ın üç şehrinde kutlanmıştır. Ayrıca Hindistan-Ermenistan diplomatik ilişkilerin kurulmasının 25. yıldönümü vesilesiyle 2017 yılında düzenlenen etkinlikler de kültürel iş birliğinin geliştirilmesinde önemli adım olmuştur. Bu kapsamda ortak posta pullarının yayınlanması ve klasik eserlerin birbirlerinin dillerine çevrilmesi kararlaştırılmıştır. (Indian Council of World Affairs, 2017) 2019 yılında Hindistan Büyükelçiliği, Ermenistan Hükümeti'nin iş birliğiyle Mahatma Gandhi'nin 150. doğum yıldönümünü kutlamıştır. Ayrıca yerel bir sivil toplum kuruluşu tarafından yönetilen Hint Kültür Merkezi olan Hindistan-Ermenistan Dostluk Derneği de Ermenistan'da Hint kültürünü tanıtmak için çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Ancak Merkez, Şubat 2022 tarihinden bu yana Rusya-Ukrayna Savaşı'nın ardından Rus akınından dolayı emlak fiyatlarında ve kiralarda yaşanan büyük artış nedeniyle kapanmak zorunda kalmıştır. (Ministry of External Affairs of India, 2024)

2.2. Hindistan-Ermenistan İlişkilerinin Askeri ve Güvenlik Boyutu

Hindistan-Ermenistan arasındaki iş birliği, Ermenistan'ın gelişmiş demokrasilerle daha geniş ilişkilerinin önemli bir bileşeni olma potansiyeline sahiptir. Bu hedeflere ulaşmak için mükemmel bir stratejik diplomasinin uygulanması gerekmektedir. Hindistan Ermeni savunma personelinin çeşitli formatlarda eğitim alması ve hatta değişim programlarının uygulanması, aynı zamanda askeri mühimmat sağlanması hususunda Ermenistan'a yardımcı olabilir. Bu özellikle Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan-Ermenistan arasında meydana gelen Karabağ savaşından sonra sıklıkla gündeme gelmeye başlamıştır. Bununla Azerbaycan-Pakistan ilişkileri stratejik partnerlik boyutuna yükselirken, Hindistan-Ermenistan ilişkilerinin ise askeri boyutu dönüm noktasına gelmiştir.

Aslında Azerbaycan-Pakistan stratejik iş birliğinin Karabağ savaşı dönemine indirgenmesi doğru değildir. Çünkü daha 2003 yılında Bakü ve İslamabad, Azerbaycan askeri personelinin, özellikle de özel kuvvet birimlerinin, Pakistan silahlı kuvvetleriyle yıllık askeri tatbikatlara katılmasına izin veren bir savunma anlaşması imzalamıştır. Anlaşmanın bir parçası olarak, Azerbaycan'ın deniz personeli, Mart 2013 tarihinde Umman Denizi'nde düzenlenen Pakistan

liderliğindeki en büyük çok uluslu tatbikat olan AMAN-2013'e katılım sağlamıştır. (Eurasian Times, 2020) Aynı zamanda Pakistan, Karabağ ihtilafı nedeniyle Ermenistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanımayan ve Azerbaycan'ın pozisyonunu tam olarak destekleyen dünyadaki tek devlettir. Hindistan tarafı bu hususu göz önünde bulundurmakla beraber zaman zaman Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Keşmir sorunu bağlamında BM Güvenlik Konseyi'nin (BM GK) ilgili kararlarına dayalı çözümü tam olarak desteklediğini dile getirmesini de dikkate alarak aşamalı olarak Ermenistan'la güvenlik ekseninde ilişkilerin geliştirilmesi için zemin hazırlamaya başlamıştır. Bu kapsamda yaşanan Karabağ savaşı söz konusu devlet için uygun ortamı hazırlamıştır. Özellikle savaş zamanı sadece Hindistanlı resmi makamlar değil aynı zamanda Hindistan halkı da Ermenileri destekleyen tutum içinde olmuştur. Hatta pek çok Hintliye göre Ermeniler aslında, Erdoğan'ın pan-Türkçü ve neo-Osmanlı projelerine karşı varlık mücadelesi vermekte ve Ermenistan'ı Türkiye'nin Uzak Doğu'ya yayılmasına karşı bir tampon duvar olarak görmektedirler. (The Armenian Weekly, 2020). O halde Hindistan'ın Ermenistan'a verdiği destek, Pakistan'ı Keşmir'de kontrol altında tutmaya yönelik bir ileri savunma taktiği olarak yorumlanabilir. Aynı zamanda Hindistan'ın Karabağ'a müdahil olması Yeni Delhi ile İran arasında daha yakın bağları da teşvik etmektedir. Bunun yanı sıra Hindistan devam eden jeopolitik huzursuzluğun ortasında ilişkilerinde ince bir çizgide ilerleyerek Ermenistan krizini bir fırsata dönüştürmeye çalışmıştır. Bu bağlamda bölgede Yeni Delhi'nin askeri-endüstriyel kompleksi devreye girebilir. Bununla da Hindistan'ın askeri mühimmatının alıcılık gücü artırılarak Kremlin'in Uganda ve Malezya'dan Venezuela'ya kadar uzanan coğrafyadaki iş ortaklarının mevzu bahis devlete çekilmesi imkânı ortaya çıkabilir. (OP India, 2022)

Hindistan açısından bakıldığında, Ermenistan gibi bir partner bölgedeki jeopolitik dengeyi değiştirecek unsur olmasa da Rus platformlarında yer almak isteyen Hindistan için yerel olarak konumunun mutlaklaştırılması ve bölgedeki etkisinin artırılması açısından doğru yönde atılmış bir adımdır. (Indian Council of World Affairs, 2017) Tüm bunları göz önünde bulunduran Hindistan, Ermenistan Devlet Başkanı Serz Sarkisyan'ın 2-4 Kasım 2017 tarihleri arasında Hindistan'a yaptığı ziyaret sırasında ikili ilişkilerin mevcut durumunu gözden geçirmiş ve siyaset, savunma, uzay, ticaret ve yatırım, bilim ve teknoloji, eğitim, kültür ve halklar arası temaslar dahil olmak üzere çeşitli alanlarda gelecekteki iş birliğini daha da güçlendirmenin yollarını müzakere etmiştir. (Malhotra, 2021, s. 128) Bunun üzerine taraflar arasında askeri alanda iş birliğinin daha da geliştirilmesi için önemli adımlar atılmış ve Ermenistan, Hindistan'ın Savunma Araştırma ve Geliştirme Örgütü (DRDO) tarafından geliştirilen dört Swathi¹ (Times Now News, 2020) Silah Tespit Radarının Ermenistan'a tedariki için 2020 yılında 40 milyon ABD doları tutarındaki bir savunma anlaşmasını imzalayan bölgedeki tek ülkeye dönüşmüştür. (Malhotra, 2021, c.129) Bu kapsamda Ermeni tarafı, Rusya ve Polonya tarafından sunulan sistemlerin detaylı denemelerini yaptıktan sonra, denenmiş ve test edilmiş Hint radar sistemine odaklanmıştır.

Hindistan'ın Ermenistan'a verdiği destek, 2022 yılının sonbaharında 245 milyon dolar değerinde Hint topçu sistemleri, tanksavar roketleri ve mühimmatın sağlanmasıyla daha da artmıştır. Bunun üzerine Mayıs 2023 tarihinde Erivan, Yeni Delhi'deki büyükelçiliğine ikili askeri iş birliğini derinleştirmekle görevli bir askeri ataşe ekleyeceğini duyurmuştur. (Eurasianet, 2023) Ayrıca Azerbaycan medyası Ermenistan tarafının Hindistan'dan Pinaka MBLRS tedarik

---

¹ Swathi Silah Tespit Radarı, topçu birimlerinin karşı eylemi için topçuları ve roket ateşini tespit etmek ve izlemek için tasarlanmış mobil topçu tespit aşamalı radardır.

ettiğini dile getirmiş ve bu konuyla ilgili 26 Temmuz 2023 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hikmet Hacıyev, Hindistan'ın Bakü Büyükelçisi Sridharan Madhusudhanan'ı çağırarak ve Erivan ile Yeni Delhi arasında derinleşen askeri iş birliğine ilişkin endişelerini dile getirerek, Bakü ile barış anlaşması müzakerelerine paralel olarak Ermenistan'a yapılan silah tedarikinin bu ülkeyi silahlandırdığını ve tüm Güney Kafkasya'nın güvenliğini tehdit ettiğini söylemiştir. (Dzen.ru, 2023) Hacıyev'in bu endişesini destekler nitelikte başka bir habere de Rus haber sitesinde yer verilmiştir. Haberde, araçların Nurduz sınır kapısı üzerinden İran'dan Ermenistan'a hareketini kaydeden görüntülere ulaşıldığı ve her ne kadar araçların içindekiler çadırda örtülse de taşınan kargonun askeri bir amacının olduğu vurgulanmıştır. (Dzen.ru, 2023) Azerbaycan'ın bu konudaki endişesini destekler nitelikte olan bir diğer bilgi de *Economic Times*'da 2022 yılın Eylül ayının sonunda Ermenistan ve Hindistan'ın silah tedarikine ilişkin bir dizi anlaşma imzalandığını içeren habere yer almaktadır. Bu habere göre, dört adet Pinaka MBLRS (Daiji World, 2023) ve savunma ekipmanı dahil olmak üzere taraflar arasında yapılan sözleşmelerin toplam değeri 245 milyon dolar civarında (FIP.am, 2023) olmuştur. Aynı zamanda Hindistan haber sitesi The Print'te yayınlanan habere de rakibi Azerbaycan'ı dengelemek için Ermenistan'ın Akash gibi orta menzilli karadan havaya füze (SAM) sisteminin tedarik edilmesinde istekli olduğu bildirilmiştir. (The Print, 2022)

3. Ulusal Güvenlik Bağlamında Pakistan-Azerbaycan İlişkileri

Devletler arası ilişkilerin geliştirilmesi için siyasi, diplomatik, stratejik ve ekonomik etkenlerin karşılıklı olarak birbirine ihtiyaç duyması gerekmektedir. Bu bağlamda ikili ilişkilerin eksenini bazen bu etkenlerin neredeyse hepsi belirlerken bazen de spesifik konulara odaklanılması söz konusu olmaktadır. Yani, devletler arasında ilişkilerin geliştirilmesi sürecinde her ne kadar siyasi ve ekonomik etkenler ön plana çıkarılsa da örneğin savunma veya da güvenlik bağlamında ilişkilerin geliştirilmesi öncelikli alanlar sırasında yer alabilmektedir. Pakistan ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler de gözden geçirildiğinde taraflar arasında artan siyasi-askeri iş birliğinin özel sektör alanı da dahil olmak üzere, her iki ülke arasındaki ekonomik bağların gelişmesine yol açtığı gözlemlenmiştir. (Sarma, 2019, s. 2) Bundan kaynaklıdır ki siyasi, ekonomik ve kültürel bağlamda karşılıklı etkileşim söz konusu olsa da savunma alanındaki iş birliğinin her geçen gün stratejik boyut alması söz konusu ilişkileri olağan kılmaktadır. Yani, askeri ve savunma alanındaki iş birliğinin adı geçen devletler arasındaki ilişkilerin ana arterini oluşturduğu söylenebilir.

3.1. Pakistan-Azerbaycan İlişkilerinin Stratejik-Askeri Boyutu

Azerbaycan Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlığına yeniden kavuşmuş ve bu süreçte söz konusu devletin bağımsızlığını Türkiye'den sonra 12 Aralık 1991 tarihinde ikinci tanıyan Müslüman devlet Pakistan olmuştur. İki ülke arasında diplomatik ilişkiler ise 9 Haziran 1992 tarihinde tesis edilmiştir. (Embassy of Azerbaijan to the Islamic Republic of Pakistan, 2024) Sonraki süreçte Pakistan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı sırasıyla 1995 ve 1996 yıllarında karşılıklı resmi ziyarette bulunmuş, taraflar arasında savunma alanında askeri iş birliğinin yasal temeli Eylül 2002 tarihinde Karaçi şehrinde Savunma ve Askeri İş Birliği Anlaşması'nın imzalanmasıyla atılmıştır (Bağırova, 2019, s. 2080). Azerbaycan'ın Pakistan'la askeri-teknik işbirliğine ilgisi yalnızca iki ülke arasındaki yakın dostane ilişkilerle değil, aynı zamanda birçok diğer faktörlerle de açıklanabilmektedir. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Pakistan, savunma sanayisinin modernizasyonu ve yabancı ülkelerle aktif iş birliği sayesinde oldukça güçlü ordu kurmayı başarmış bir ülkedir. Söz konusu ülkenin füze kuvvetleri ve topçuları ağırlıklı olarak Çin yapımı sistemlerle donatılmıştır. Bunun istisnası,

Sovyet BM-21'in Kuzey Kore kopyası temel alınarak oluşturulan KRL-122 MLRS'dir. Aynı zamanda Pakistan Ordusu Havaçılığının farklı sınıflarında çeşitli İHA türleri vardır. Bu ekipmanın çoğu bağımsız olarak veya Çin'in yardımıyla oluşturulmuştur. Buna paralel olarak, Pakistan dış yardım olmadan, artık stratejik silah olarak kullanılan kendi balistik ve seyir füzelerinden birkaçını kendisi üretmeyi de başarmıştır. (Topwar.ru, 2019) Böyle askeri teçhizata sahip olan bir devletin desteğinin kazanılması ve Hindistan-Ermenistan ve dolayısıyla ABD ekseninin Pakistan-Çin-Türkiye bağlamında dengelenmesi Azerbaycan için stratejik önem arz etmektedir.

- İslamabad'ın Çin askeri-endüstriyel kompleksiyle uzun süredir devam eden yakın bağlarının olması onun elini güçlendirmektedir. Dolayısıyla yukarıda da belirtildiği üzere önemli silahların üretiminde Çin desteği bariz ortadadır. Yani Azerbaycan, Hindistan-Ermenistan askeri ortaklığını dengelemek için en iyiyi seçmekte ve aynı zamanda sadece Pakistan'ın askeri endüstriyel kompleksiyle değil, dünyanın süper gücü Çin ile de temaslarını güçlendirmektedir. (Armiya.az, 2019)
- Bu uzak Asya ülkesi Azerbaycan'a Karabağ konusunda kardeş ülke muamelesi yapmakta ve İslamabad, Ermeni saldırganlığına karşı Azerbaycan'ı özverili bir şekilde desteklemektedir. Hatta birinci Karabağ savaşı zamanı Pakistan, ekonomik ve sosyal açıdan sorunlar yaşayan Azerbaycan'a mültecilere yardım sağlayarak, siyasi açıklamalar yaparak ve Ermenistan'ın işgal politikasını açıkça kınayarak söz konusu devletin yanında olduğunu göstermiştir. Yani, bu iki ülkeyi birbiriyle partnerliğe doğru iten bir diğer önemli neden de taraflar arasındaki ortak manevi değerlerdir.

Buradan anlaşıldığı üzere Azerbaycan'ın Pakistan'la askeri alanda iş birliğini geliştirmek istemesi onun ulusal çıkarlarına ilişkindir. Bu durumda şu sorunun cevaplanması gerekliliği de ortaya çıkmaktadır: Peki Pakistan neden Azerbaycan'ın güvenlik çıkarlarını bu kadar şevkle savunmaktadır ve karşılığında ne alacaktır? Aslında bu soru genel çerçevede cevaplandırıldığında akıllara ilk gelen taraflar arasında hem tarihi² (Muslim Institute, 2024) hem de dini³ bağlamda yakınlığın olmasıdır. Ancak soruya stratejik olarak bakıldığında ise bu durumun bazı etkenlerden kaynaklandığı söylenebilir:

- Sovyetlerin dağılmasından sonra Güney Kafkasya'da siyasi bir boşluk oluşmuş ve bunu avantaja dönüştürmeye çalışan Hindistan'a karşı Pakistan da Azerbaycan üzerinden onu dengelemeye çalışmaktadır.
- Güney Kafkasya'nın hem yerleştiği jeopolitik konum hem de sahip olduğu doğal kaynaklar bölgeyi Pakistan için cazip kılmakta ve oluşturulması planlanan doğalgaz boru hattı projelerinde etkin olarak yer almak istemektedir.
- Azerbaycan'ın Türkiye ile mevcut olan stratejik partnerliğini avantaja dönüştürmek isteyen Pakistan yeni üçlü iş birliği formunu (Azerbaycan-Türkiye-Pakistan İş Birliği Formu) taraflar arasındaki her alanda etkin kılmak istemektedir.

Yani, yukarıda söylenenlerden de anlaşıldığı üzere hem Azerbaycan hem de Pakistan tarafı bir taraftan tarihi bağlar diğer taraftansa ulusal çıkarlar zemininde savunma alanında iş birliğinin genişletilmesinden yanadır. Bu kapsamda taraflar arasında 2004 yılı sonuna gelindiğinde

---

² Örneğin, Azerbaycan'da Multan Kervansarayı, Multan'dan Azerbaycan'ı ziyaret eden tüccarları barındırmak için inşa edilmiştir.

³ Her iki ülkede Şii nüfusundan dolayı aynı dini bayramlar ve etkinlikler düzenlenmektedir.

askeri alanda iş birliğinin hızı o kadar güçlü hale gelmiştir ki, Pakistan'ın Azerbaycan Büyükelçisi M. Hafız açıkça şunları söylemiştir: “İlişkilerimizin tüm iş birliği alanlarına yayılmasını sağlamaya çalışıyoruz. Ve bunun sadece askeri alanla sınırlı kalmasını istemiyoruz.” (Niyazov, 2011, s. 107)

Nisan 2007 tarihinde ise Azerbaycan Savunma Bakanı S. Abiyev ve meslektaşı Savunma Sanayii Bakanı Y. Jamalov'un “Pakistan'ı ziyaret edecekleri ve bu sırada sahada iş birliği konusunda görüşmelerde bulunacakları” bilgisini kamuoyuna açıklanmış ve Azerbaycan savunma sanayisinin Çin ve Pakistan'ın ortaklaşa geliştirip ürettiği JF-17 çok amaçlı savaş uçağının yanı sıra küçük kalibreli silahlar ve Pakistan yapımı tanklarla da ilgilenmeye başladığı kaydedilmiştir. (Niyazov, 2011, s. 107)

Bunun üzerine taraflar arasındaki politik temaslar ilerleyen zaman dilimlerinde de sürdürülmüş ve 19 Mayıs 2009 tarihine geldiğinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Pakistan İslam Cumhuriyeti Federal Savunma Sanayii Bakanı Abdul Gayoom Khan Jatoy'i kabul etmiştir. Azerbaycan'ın Pakistan için dost ve kardeş bir ülke olduğunu vurgulayan Khan Jatoy, Azerbaycan'a yaptığı ziyaretin, başkanlığını yaptığı bakanlık ile Azerbaycan Savunma Sanayii Bakanlığı arasında gelecekteki iş birliğine ilişkin görüşmeler için iyi bir fırsat yarattığının altını çizmiştir. Bunun üzerine 22 Nisan 2010 tarihinde Cumhurbaşkanı Aliyev, Azerbaycan'ı ziyaret eden Pakistan Savunma Bakanı Said Athar Ali'yi kabul etmiş, 26 Ocak 2011 tarihinde ise Davos'ta Pakistan İslam Cumhuriyeti Başbakanı Yusuf Rıza Gilani ile görüşmüştür. Her iki görüşme zamanı taraflar arasında mevcut olan iş birliğini ileriye taşıma olanakları karşılıklı olarak müzakere edilmiştir. (Madatli, 2022, s. 5)

Aynı zamanda Azerbaycan deniz kuvvetleri, taraflar arasında Mayıs 2003 tarihinde imzalanan savunma anlaşmasının bir parçası olarak Mart 2013 tarihinde Umman Denizi'nde düzenlenen Pakistan liderliğindeki en büyük çok uluslu tatbikat olan AMAN-2013'e katılım sağlamıştır. (Eurasian Times, 2020) Bunun ötesinde, iki ülke üst düzey toplantılarda sürekli diyalog halinde olmuş, hatta Azerbaycan Savunma Bakanlığı basın servisi, Azerbaycan-Pakistan Askeri İş Birliği Çalışma Grubu'nun İslamabad'da 2014 yılında düzenlenen 5. toplantısı zamanı söz konusu ülkeler arasında ikili askeri iş birliği anlaşması imzaladığını duyurmuştur. Toplantı zamanı iki ülke arasındaki askeri iş birliği, Azerbaycan-Pakistan Askeri İş Birliği Çalışma Grubu'nun 4. toplantısında alınan kararların uygulanması ve ileriye dönük iş birliği alanlarının ele alınması kararlaştırılmıştır. (The Nation, 2012) Aslında taraflar arasında böyle bir anlaşma imzalanacağına sinyali daha önceden verilmiştir. Nitekim Azerbaycan Savunma Bakanı Z. Hasanov, ilk Azerbaycan Uluslararası Savunma Sanayii Fuarı ADEX 2014'ü ziyaret eden Ulusal Mühendislik ve Bilim Komisyonu Başkanı Muhammed İrfan Burney ile bir araya geldiğinde Azerbaycan'ın Pakistan ile askeri iş birliğinden memnun olduğunu dile getirerek yeni iş birliği olanaklarına yeşil ışık yakmıştır. (The Azerbaijan State News Agency, 2014) Buna paralel olarak 2015 yılında Pakistan Cumhurbaşkanı Azerbaycan'ı ziyaret ettiğinde Pakistan ve Azerbaycan devlet başkanları tarafından stratejik ortaklığa ilişkin ortak deklarasyon imzalanmış ve taraflar arasındaki ilişkilerin güncel durumu Cumhurbaşkanı Aliyev tarafından “gerçek destek sembolü” olarak nitelendirilmiştir. (Azernews, 2015)

Genel olarak, Azerbaycan-Pakistan ikili ilişkilerinin askeri iş birliği alanında genişletilmesi açısından 2016 yılının oldukça verimli geçtiğinin belirtilmesi gerekmektedir. Zira 016 yılında Cumhurbaşkanı Aliyev, Pakistan İslam Cumhuriyeti Deniz Kuvvetleri Komutanı Muhammed Za-

kaullah'la bir araya gelmiş ve yapılan bu toplantıda iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da genişlemesine katkı sağlayacağına olan güven dile getirilmiştir. (President.az, 2016) Daha sonra aynı yılın Ekim ayında Aliyev ve Pakistan Başbakanı Muhammed Nawaz bir araya gelerek basın açıklaması yapmış, her iki yetkili taraflar arasında mevcut olan kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkilerin boyutuna değindikten sonra öncelikli hedeflerinin askeri alanda iş birliğini geliştirmek olduğunu altını çizmiştir. Söz konusu toplantıda Aliyev, 2012 yılında Pakistan Senatosu'nun Hocalı'da gerçekleşenleri resmen soykırım olarak tanımasını özel olarak vurgulamış ve bunun taraflar arasındaki dostluğun ve ortaklığın bir başka göstergesi olduğuna dikkat çekerek Azerbaycan halkının Pakistan'ı sevdiğini ve mevzubahis ülkeyle her alanda ilişkilerin geliştirilmesinden yana olduğunu söylemiştir. (President.az, 2016)

Aynı zamanda Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan savunma bakanları arasında varılan anlaşmaya göre, üç ülkenin özel kuvvetlerinin katılımıyla Bakü'de "Kafkas Kartalı- 2019" ortak tatbikatı düzenlenmiştir. Konvansiyonel bir hedefin imhası, rehinelere serbest bırakılması, yaralıların tahliyesi ve hava bileşenlerinin kullanıldığı diğer görevleri içeren bu tatbikatta 1 Ekim tarihine kadar Pakistan askeri personeli gözlemci olarak katılım sağlamıştır. (Ministry of Defence of Azerbaijan, 2019) Bunun daha öncesinde ise Haziran 2019 tarihinde Pakistan Hava Harp Okulu'ndan bir heyet Azerbaycan'ı ziyaret etmiş ve bu esnada Tuğgeneral Muhammad Jamal Arshad, ilgili devlet kurumları ve eğitim kurumlarında iş birliği kapsamında görüşmeler yapmıştır. (Ministry of Defence of Azerbaijan, 2019)

Bundan sonraki süreç Azerbaycan'ın bölgesel dinamikleri değişmesi açısından önem arz etmektedir. Eylül 2020 tarihinde Ermenistan tarafının ateşkesi ihlal etmesi sonucunda Azerbaycan meşru müdafaa hakkını kullanarak karşı hamle yapmış ve bununla da taraflar arasında 44 günlük savaş meydana gelmiştir. (Mustafayev, 2023: 57) Savaş sonucunda 30 yıllık işgale son verilmiş ve bununla da Karabağ sorunu çözüme kavuşturulmuştur. Savaş sırasında Azerbaycan'a koşulsuz destek olan devletlerden biri de Pakistan olmuş ve bu dönemden itibaren üç kardeşin iş birliği meselesi daha çok siyaset gündeminde tartışılan konulardan birine dönüşmüştür.

3.2. Karabağ Meselesi ve Keşmir Sorunu Arasındaki Bağlantı

Kalıcı rekabetler, bir nesil veya daha fazla uzun bir süreye yayılan ve birden fazla kriz ve savaşa sahip stratejik rekabetlerle karakterize edilmektedir. Bu türden rekabet Güney Kafkasya'da Azerbaycan-Ermenistan, Güney Asya'da ise Hindistan-Pakistan örneğinde somutlaştırılabilir. Söz konusu devletler arasında mevcut olan sorunlar bu devletleri karşı tarafın müttefikleriyle ilişkilerini geliştirmeye doğru itmiştir. Bu da uluslararası ilişkiler kapsamında olağan bir durumdur. Bunda hem tarafların ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurmasının hem de sahip oldukları etnik ve dini bağların büyük etkisi olduğu söylenebilir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda ezeli rakipler olan Hindistan ve Pakistan'ın ihtilafli komşular olan Ermenistan ve Azerbaycan'la neden bu kadar yakın ilişkiler içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Bu kapsamda Karabağ savaşı ile Keşmir meselesi arasındaki bağlantının kurulması adına ilk önce her iki soruna kısaca değinilmesi gerekmektedir. İhtilafa taraf devletler arasında anlaşmazlığa neden olan her savaşın bir tarihi geçmişi bulunmaktadır. Karabağ Savaşı da bazı kaynaklarda dondurulmuş ihtilaf, bazı kaynaklarda etnik anlaşmazlık olarak ele alınmıştır. Bu zamana kadar taraflar arasında üç büyük savaş vuku bulmuş, aynı zamanda bunun dışında da küçük çaplı sınır ihtilafı zaman zaman devam etmiştir.

Genel olarak Ermenilerin Güney Kafkasya'ya göç ettirilmesi 19. yüzyılın başlarına tesadüf etmektedir. Osmanlı-İran-Rusya üçgeninde gelişen rekabet ve savaşlardan Rusya İmparatorluğunun galip çıkması Güney Kafkasya bölgesindeki demografik yapının ciddi boyutta dönüştürülmesine yol açmıştır. (Asker, 2021, s.99-118) Akabinde 1828 yılında imzalanan Türkmençay anlaşmasıyla Azerbaycan topraklarının Ermenileştirilmesi süreci başlamıştır. Bu zamandan itibaren Ermeniler iskân ettirildikleri topraklar üzerinde hak iddia etmeye başlamış, bunun ilk adımları daha 1918-1920'li yıllarda atılmıştır. Ancak onların örgütlenerek devlet destekli Azerbaycan topraklarına yönelik hak iddia etmesi 1980'li yılların sonuna dayanmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle Ermeniler Azerbaycan'a yönelik toprak iddialarının gündeme getirme fırsatını yakalamışlardır. Bununla da Azerbaycan ile Ermenistan arasında I. Karabağ savaşı patlak vermiştir. Taraflar arasındaki savaş 1990 yılında Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin önemli mevkiilerinin kaybedilmesiyle sonuçlanmış ve 1994 yılında ise ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Bundan sonraki süreçte sorunun barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulması için ileri sürülen planlar ve teklifler tarafların kabul etmemesi üzerine sekteye uğramıştır. Bu süre zarfında Azerbaycan'ın uluslararası belirlenen sınırlarını tanımayan Ermenistan tarafı zaman zaman sınır ihlalleri yapmıştır.

Taraflar arasında 2016 yılında ikinci büyük çaplı savaş ortaya çıkmıştır. Birçok kaynakta göz ardı edilen bu savaşın önemli sonuçları da olmuş, Ermeni işgalinde olan küçük bir bölge işgalden kurtarılmıştır. (Sarıkaya, 2021, s.86) Bazı kaynaklarda kasıtsız askeri hareket, bazılarında da kasıtlı provokasyon (Cavanaugh, 2017, s. 2) olarak nitelendirilen bu savaş Ermenistan'ın Azerbaycan sınırlarını ihlal etmesi üzerine patlak vermiş ve Azerbaycan Silahlı Birlikleri Seysulan ve Leletepe yüksekliğini işgalden kurtarmıştır. (Ministry of Defence of Azerbaijan, 2018) Aslında bu savaşla Azerbaycan tarafı barışçıl yöntemlerle geri alamadığı topraklarını askeri güçle alma iktidarında olduğunu göstermiştir. Bu minvalde 2016 yılında gerçekleşen savaşın, Vatan Savaşı'nın zeminini hazırlayan olay olarak değerlendirilmesi doğru olacaktır.

Vatan Savaşı 27 Eylül 2020 yılında meydana gelmiş ve ortaya çıkardığı sonuçlarıyla uluslararası medyanın gündeminde olan bir olaya dönüşmüştür. Bu savaşla Azerbaycan tarafı BM GK'nin Karabağ meselesinin çözümüne ilişkin kabul ettiği, ancak uygulanmayan 822, 853, 874, 884 sayılı kararlarını (Archive of US Department of State, 2024) kendi askeri gücüyle uygulamıştır. Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri tarafından 8 Kasım 2020 yılında Karabağ'ın incisi olan Şuşa şehri işgalden kurtarıldıktan sonra (Shafiyev, 2021, s. 12) 10 Kasım'da Rusya'nın arabuluculuğuyla Ermenistan tarafı anlaşmadan yana olduğunu dile getirmiştir. Bu bağlamda soruna taraf olan devletlerin resmi yetkilileri ve Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin tarafından anlaşma şartları beyan edilmiştir. Böylelikle, Azerbaycan, yeterli askeri gücü ve yoğun diplomatik çabaları sayesinde topraklarını işgalden kurtarmış, dış baskılar karşısında kararlı duruş sergilemiş, ordunun ve halkın moralinin ve zafere olan inancını diri tutmuş, Ermenistan'a yenilgi gerçeğini kabul ettirmiştir. (Asker, 2021, s.99)

Keşmir meselesi ele alındığında da sorunun kısaca tarihine değinilmesi gerekmektedir. 1947 yılında İngiliz mandasında olan Hint imparatorluğunun ikiye bölünmesi sonucunda Hindistan ve Pakistan gibi bağımsız iki devlet ortaya çıkmış ve Müslüman çoğunluklu bölgelerin Pakistan'ı, gayrimüslim çoğunluklu bölgelerin ise Hindistan'ı oluşturması kararlaştırılmıştır. (Mangrio, 2012: 255) Ağırlıklı olarak Müslüman nüfuslu Jammu ve Keşmir bölgesi, yapılan bu bölünmeden sonra hem Hindistan hem de Pakistan tarafından talep edilen bir bölgeye dönüşmüştür.

Keşmir'deki temel çatışma iki yönlüdür: Hindistan ile Pakistan arasında Keşmir konusunda yaşanan toprak anlaşmazlığı ve Keşmir'de Hindistan devletine karşı bir iç meydan okuma. 1948 yılından itibaren hem Hindistan hem de Pakistan tarafı Keşmir meselesini BM GK önünde müzakereye çıkarmış; Pakistan tarafı Keşmir'in Hindistan yönetimi altında kalmasının yasal olmadığını dile getirirken; Hindistan da Pakistan destekli grupların Jammu ve Keşmir bölgesinde illegal eylemlerde bulunduğunu iddia etmiştir. Daha sonra Pakistan BM GK'ye şikâyetle bulunmuş ve Hindistan'ın illegal halk oylamasıyla Keşmir'i mevzubahis devlete ilhak eden anayasa hazırlığında olduğunu esas getirmiştir (Bennelt vd. 2021, s. 156-157). Daha sonra söz konusu mesele 1960'lı yıllar boyunca defalarca BM GK tarafından gündeme alınmış, ancak çözüm eksenli nihai sonuca varılması mümkün olmamıştır. Çünkü bu süreçte taraflar tekrardan savaşın eşiğine gelmiştir.

Kısaca Hindistan-Pakistan arasında meydana gelen bu savaşın tarihsel arka planına baktığımızda 1947 yılında Britanya Hindistan'ının bölünmesi zamanı Pakistan'ın kendi içinde de ikiye (Doğu ve Batı) ayrılması söz konusu olmuştur. Özellikle eski doğu Pakistan toprakları üzerinde ikamet eden Bengali nüfusu uzun süre bölgesel özerklik talep etmiş ve Pakistan'dan kurtulmaya çalışmıştır. Bu, hatta söz konusu bölgeyi terk eden Bengalilerin Hindistan anakarasına büyük bir akın etmesine neden olmuştur. Durum böyle olunca 1971 yılında gerçekleşen ve Pakistan yenilene kadar toplam 13 gün süren yeni bir Hindistan-Pakistan çatışması tetiklenmiştir. (Epoch-magazin, 2020) Bengal milliyetçileri, bağımsız bir devlet kurma hedeflerinde başarılı olmak için Hindistan'ın askeri gücüne ihtiyaç duymuş ve Hindistan tarafı da bu durumu fırsata dönüştürmeye çalışmıştır. Çünkü böylece Hindistan, gelecekteki anlaşmazlıklarda Pakistan ile iki cephede (Doğu ve Batı Pakistan) savaşmak zorunda kalmayacak ve aynı zamanda mülteci kriziyle uğraşmaktansa savaş daha az maliyetli olacaktır. Yani yaranan durumu Hindistan bir fırsata dönüştürmekte başarılı olmuş ve Pakistan bu savaştan yenilerek ayrılmıştır. (Smithsonian-mag, 2016)

Durum böyle olunca Temmuz 1972 tarihinde Hindistan Başbakanı Indira Gandhi ve Pakistan Devlet Başkanı Z.A. Butto, Simla Anlaşması'nı imzalamıştır. (Habibullah, 2020, s. 20) Yapılan bu anlaşma uyarınca bölgenin neredeyse üçte ikisi Hindistan'ın kontrolüne bırakılmıştır. (Radio Free Europe Radio Liberty, 2021) Geçen süre zarfında taraflar arasında defalarca ateşkes ihlal edilmiş ve BM GK her iki tarafa kalıcı ateşkes çağrısında bulunmuştur. 2000'li yıllarda da ihtilafli bölge olarak kalan Keşmir meselesindeki anlaşmazlık devam etmiş ve 2019 yılında Güney Asya'nın nükleer silahlı rakipleri Hindistan ve Pakistan yeniden karşı karşıya gelmiştir.

Bu minvalde Hindistan Başbakanı Narendra Modi'nin Hindu milliyetçi hükümeti, bölgeyi yarı özerk statüsünden çıkararak anayasasını iptal etmiş ve iki federal birime bölmüştür. Hindistan hükümetinin ağustos ayında Keşmir'e ilişkin aldığı karar Keşmir'de pek beğenilmese de Hindistan genelinde coşkuyla karşılanmıştır. Ağustos 2019 tarihinden bu yana Yeni Delhi, Pakistan tarafından yönetilen Keşmir'in statüsünü tartışmak dışında, Keşmir sorunu konusunda Pakistan'la görüşme yapmayacağını defalarca duyurmuş, aynı zamanda Pakistan da Keşmir'in yenilenen statüsünün kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir. (Jacob, 2020, s. 13)

Bu durum Güney Kafkasya ekseninde Azerbaycan-Ermenistan arasında yeni çözüme kavuşturulmuş Karabağ meselesiyle benzerlik teşkil etmektedir. Buradan hareketle her iki sorun arasındaki benzerliklerin aşağıdaki gibi sıralanması mümkündür:

1. Özellikle 2016 yılının Nisan ayında Azerbaycan-Ermenistan arasında meydana gelen dört günlük savaştan sonra taraflar arasında ateşkes anlaşması imzalanırsa da sözde Artsakh Cumhuriyeti tarafından yeni anayasa kabul edilmiş ve söz konusu bölgenin statüsünün değerlendirilmesi meselesi gündeme getirilmiştir. (Cavanaugh, 2017, s. 4) Bununla da Azerbaycan tarafı yeni bir savaşa tahrik edilmiştir. Ancak, resmi Bakü bu zaman İslamabad'la aynı tutum içinde olmuş; Karabağ'ın statüsünün müzakereye açık bir konu olmadığı ve Azerbaycan tarafının bunu hiçbir zaman kabul etmeyeceği yinelenmiştir. Yani hem Pakistan hem de Azerbaycan tarafı soruna ilişkin statü meselesinin gündeme bile getirilmeyeceği konusunda ortak paydada birleşmektedir.
2. Her iki sorun milliyetçilik kaynaklı sorun kapsamında ortaya çıkan çatışma doğrultusunda meydana gelmiştir. Bu kendini Karabağ bağlamında Ermenistan'ın "Türksüz Karabağ" stratejisi ekseninde gösterirken; Keşmir bağlamında ise Hindu çoğunluğun yönetimi altında kalan Müslümanların baskı altına alınacağı inancı üzerine kurulmuştur. (Chenoy, 2006, s. 24)
3. Hem Keşmir sorununun hem de Karabağ meselesinin çözümünde BM GK başarısız olmuştur. Zira BM GK tarafından Keşmir sorununa ilişkin ihtilafli bölgeye barışı koruma gücü gönderilse de taraflar arasında arabuluculuk yapılamamış ve sorunun çözümü için BM tarafından ileri sürülen halk oylaması (plebisit) teklifi de uygulanamamıştır. (UN Security Council, 2024) Benzer şekilde Karabağ meselesine ilişkin BM GK tarafından 822, 853, 874 ve 884 sayılı işgalin durdurulmasına ilişkin kararlar (US Department of State, 2024) alınmasına rağmen barış yoluyla bu sorunun çözüme kavuşturulması mümkün olmamış, Ermenistan'ın ateşkesi ihlal etmesi sonucu Azerbaycan meşru müdafaa hakkını kullanarak askeri müdahale yoluyla adaleti sağlamıştır.
4. Hindistan Keşmir meselesinin çözümünün üçlü ekseninde müzakere edilmesinden yanadır. Dolayısıyla Keşmir de ayrıca bir taraf olarak Hindistan tarafından kabul edilirken, (Khan vd. 2021, s. 671) Pakistan ise Keşmir'in ayrıca bir taraf olmadığını ve sorunun çözümü için BM tarafından sunulan halk oylamasında iki taraf devletin yer alması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda Hindistan'ın tutumu Ermenistan'ın tutumuyla benzerlik arz etmektedir. Çünkü Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi iddiasında bulunurken Ermenistan tarafı üçüncü bir taraf devlet olarak Artsakh'ı göstermeye çalışmış ve bu Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir. Ancak 2020 yılında çözüme kavuşturulan Karabağ sorunuyla birlikte statünün belirlenmesi gibi iddialar da gündemden kaldırılmıştır. Bundan dolayı Hindistan tarafı Karabağ'ın Keşmir meselesine rol modeli oynayacağından endişe etmekte ve bölgedeki varlığını somutlaştırmayı Ermenistan üzerinden planlamaktadır. (Pakistan Today, 2023)
4. **Güney Kafkasya'da Hindistan-Pakistan Rekabetini Tetikleyen Dinamik: Azerbaycan-Türkiye-Pakistan Üçlü İş Birliği Platformu**

Azerbaycan tarafı Güney Kafkasya'da stratejik dengenin kurulmasında giriş kartına dönüşmek, Türkiye söz konusu bölgede konumunu mutlaklaştırmak, Pakistan tarafı ise coğrafi olarak çok uzağında yerleşen coğrafyada söz sahibi olarak kendine jeopolitik destek kazanmak için yeni bir iş birliği platformunun geliştirilmesi yönünde ortak paydada birleşmiştir. Mevzu bahis her üç devleti böyle dengeleme stratejisine doğru iten temel gereksinimler ise yabancı destekli terör ve siber saldırılara, dezenformasyon kampanyalarına ve diğer birçok güvenlik

meselelerine ilişkin iş birliğini genişletmek isteğine bağlıdır. Bu da aslında ulusal çıkarlar zemininde bölge ile bağlarını güçlendirmeye çalışan Hindistan'la Pakistan'ın Güney Kafkasya ekseninde jeopolitik rekabetinin temel anahtarını teşkil etmektedir.

Karabağ savaşı zamanı zaten stratejik partner olan Azerbaycan ve Türkiye dostluğu imzalanan Şuşa beyannamesiyle bir adım daha öteye taşınmış, aynı zamanda daha önce mevcut olan Azerbaycan-Türkiye-İran, Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan platformlarında Azerbaycan iş birliğini teşvik etmeye çalışan ve taraflar arasında aktif rol üstlenen devlet olmuştur. Benzeri şekilde Azerbaycan-Türkiye-Pakistan ekseninin de aynı düzeye çıkarılması için bir ortaklık anlaşmasının imzalanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Aslında her ne kadar bu yeni üçlü iş birliği platformu 2020 yılında meydana gelen sonuncu Karabağ savaşından sonra dillendirilse de taraflar arasında bu konuya ilişkin üç taraflı görüşmeler 2017 yılından itibaren yapılmaktadır.

Bu minvalde 30 Kasım 2017 yılında dönemin Azerbaycan, Türkiye ve Pakistan Dışişleri Bakanları Elmar Mammadyarov, Mevlüt Çavuşoğlu ve Khawaja Muhammad Asif Bakü'de bir araya gelmiş ve ilk üçlü toplantının bildiri metni açıklanmıştır. Belgede bakanların, ülkeleri arasında stratejik ortaklığa, karşılıklı saygıya ve güvene dayalı mevcut ikili iş birliğinden duydukları memnuniyet ifade edilirken; aynı zamanda Azerbaycan, Pakistan ve Türkiye'nin kendi bölgelerindeki stratejik rolüne vurgu yapılmış, üç ülke arasındaki ilişkilerin taraflar arasında karşılıklı yarar sağlayan iş birliği için muazzam bir potansiyel oluşturduğuna dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda bölgede istikrarın, güvenliğin ve refahın artırılması için devletlerin bağımsızlığına, egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve uluslararası sınırlarının dokunulmazlığına karşılıklı saygı göstermek koşuluyla stratejik iş birliğinin geliştirilmesi için her alanda çalışmalar yapılması önerilmiştir. (Embassy of Azerbaijan to the Islamic Republic of Pakistan, 2017)

Bunu takiben taraflar arasındaki diğer görüşme Karabağ savaşından sonraki döneme denk gelmiş ve Azerbaycan, Pakistan ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlarının 2. Üçlü Toplantısı 13 Ocak 2021 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu defa Pakistan Dışişleri Bakanı Mahdum Şah Mahmood Kureş'inin daveti üzerine İslamabad'da bir araya gelen Dışişleri bakanları 2017 yılında tarafların dile getirdikleri siyasi, ekonomik ve stratejik alanlardaki ortak çıkarlara yeniden dikkat çekmiş ve Pakistan, Türkiye ve Azerbaycan'ın kendi bölgelerinde barış, istikrar ve kalkınmanın teşviki için attıkları önemli adımlarının göz ardı edilmemesi gerektiğine değinilmiştir. Bu görüşme sonucunda taraflar arasındaki üçlü iş birliğini teşvik eden İslamabad Deklarasyonu imzalanmıştır. Bu belgeye göre üçlü toplantıların alfabetik sıraya göre yıllık bazda düzenli olarak yapılması; toplantıların üçüncü oturumunun 2022 yılında karşılıklı mutabakata varılan tarihlerde Türkiye'de gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. (Ministry of Foreign Affairs of Azerbaijan, 2021) Özellikle Karabağ savaşından sonra gerçekleştirilen bu üçlü toplantıların ikincisi tarafların birbirlerinin toprak bütünlüğüne verdikleri destek ve diğer ülkelerle yaşanan çatışmalardaki konumları çok daha açık bir şekilde ifade etmesinden dolayı daha çok önem arz etmektedir.

Daha sonra taraflar arasındaki görüşmelerin ekseni genişletilmiş ve her üç tarafın parlamento başkanlarının da katılımıyla üçlü formatta tarafların bir araya gelmesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda Temmuz 2022 tarihinde İstanbul'da bir araya gelerek İstanbul Deklarasyonu'nu imzalayan parlamento başkanları bunu üç ülke arasındaki güçlü kültürel ve tarihi bağların sonucu olarak değerlendirmiştir. Bildirgede, üç ülkenin parlamentolar arası diyalogu derinleştirme konusunda mutabakata vararak tüm alanlarda birlikte çalışmaya devam edeceği

vurgulanmış, diplomasi, diyalog ve iş birliğinin önemine vurgu yapılmış, bölgesel istikrar, güvenlik ve refahın artırılması amacıyla Türkiye, Azerbaycan ve Pakistan arasında kapsamlı iş birliğinin önemine dikkat çekilmiştir. (Daily Sabah, 2022)

Yapılan bu görüşmelerin ardından ortaya çıkan bu bölgesel teşviki kötümser açıdan değerlendiren Hindistan ve müttefiki Ermenistan için mevzubahis iş birliği Güney Kafkasya'nın güvenliğini tehdit eden askeri bir platform olarak görülmüştür. Konuya iyimser açıdan bakanlar ise Türkiye-Azerbaycan-Pakistan iş birliği platformunu söz konusu devletlerin Güney Kafkasya'da birlik ve güvenliğin sağlanması yolunda geliştirmeye çalıştıkları bir barış eksenini olarak değerlendirmektedirler. (Ayar, 2021)

Objektif olarak değerlendirildiğinde ise bu üç devlet arasında açıkça büyüyen iş birliği platformu, ortak rakipleri İran'a yönelik olduğu kadar, söz konusu her bir devletin de ulusal çıkarları bağlamında kendi gündemlerini desteklemesinin bir aracına dönüşebilir. Devletler açısından ele alındığında bu platform Türkiye'nin Orta Doğu'daki nüfuzunu artırması, Azerbaycan ve Türkiye'nin Kafkasya'daki konumunun güçlendirilmesi ve Pakistan'ın ise Hindistan'a karşı müttefikler bulması ve Afganistan'dan kaynaklanan tehdidin yönetilmesine yardım edilmesi konusunda hassasiyetler içermektedir. Dolayısıyla büyük bir ekonomik şok yaşanmadığı takdirde bu ittifakın bölgesel gelişmeleri kalıcı olarak etkileme potansiyeli bulunmaktadır. (The European Institute of International Law and International Relations, 2021)

Sonuç

Hindistan ve Pakistan'ın Güney Kafkasya açılımları incelendiği zaman aslında mevzubahis devletlerin ezeli rakipler olarak bölgenin birbirine düşman olan devletlerine yöneldiği ve uygulamaya çalıştıkları bölgesel stratejilerini bu ekseninde şekillendirdikleri ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın başında da belirtildiği üzere Hindistan Güney Kafkasya politikasını Ermenistan; Pakistan ise Azerbaycan üzerinden somutlaştırarak bölgeye giriş kartı elde etmiştir. Bu da söz konusu devletlerin ulusal ve bölgesel çıkarlarına yönelik adımlar atmasına neden olmuştur. Yani, aslında Hindistan Ermenistan'da bir nevi Rusya'nın yerini almaya çalışmış ve bunu özellikle askeri-stratejik iş birliği alanında mutlaklaştırmak istemiştir. Çünkü sömürgecilik sonrası güvenlik stratejisini geliştirmeye çalışan Yeni Delhi, dışarıdan aldığı silahların ortak üretim hakları konusunda ısrarcı olmaya başlamış ve bununla da söz konusu devlet küresel askeri tedarik pazarının yüzde onuna hâkim olmuştur. Bu kapsamda özellikle Ukrayna'daki savaştan sonra Rusya artık silah tedarik edemediğinden Moskova'nın müşterileri boşluğu doldurmak için Hindistan'a yönelmeye başlamıştır. Aynı durumu Hindistan Güney Kafkasya'da da mevcut karmaşık ortamdan yararlanarak fırsata dönüştürmeye çalışmıştır. Azerbaycan-Ermenistan arasında meydana gelen Karabağ savaşından sonra Ermenistan, Yeni Delhi'nin askeri teçhizat alanında müşterisine dönüşmüştür. Bununla da Hindistan Doğu Avrupa'da denge arayışını Ukrayna savaşıyla, Güney Kafkasya'daki söz konusu durumu ise Ermenistan vasıtasıyla somutlaştırmaya çalışmıştır. Sovyet sonrası Güney Kafkasya'da benzeri bir durum Azerbaycan için geçerli olmuştur. Çünkü Rusya Azerbaycan'ın önde gelen silah tedarikçisi olma rolünü kaybederken, Türkiye stratejik ortağına silah, danışmanlık ve eğitim vererek konumunu güçlendirmiş ve aynı zamanda Pakistan'la da stratejik askeri iş birliği olanaklarını genişletmiştir. Buradan şöyle bir kaniya varılması mümkündür: Pakistan Güney Kafkasya stratejisini Azerbaycan ve onun müttefiki Türkiye üzerinden somutlaştırmaya çalışmaktadır.

Bu minvalde Pakistan'ı Güney Kafkasya stratejisini geliştirmeye yönelten nedenlere bakılması gerekmektedir. İlk önce bağımsızlığına yeniden kavuşan Güney Kafkasya devletlerinin

ulusal güvenlik planlamasının diğer devletleri nasıl etkilediği meselesi önem arz etmektedir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında mevcut olan Karabağ meselesinin uzun yıllar ciddi bir güvenlik planlaması gerektiren sorunlardan biri olduğu göz önünde bulundurulduğunda Pakistan tarafı Keşmir meselesinden dolayı bu konuda Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Diğer önemli neden ekonomik kaygılara ilişkindir ki bu zaman çerçevesinde Güney Kafkasya'da geleneksel eski aktörlere paralel olarak bölge dışı açılım stratejisi benimsenmiş ve bu da yeni dış dinamiklerle ticari olanakları beraberinde getirmiştir. Durum böyle olunca Pakistan için de Güney Kafkasya'da ekonomik olanaklar ortaya çıkmıştır. Sonuncu husus ise stratejik dinamikler bağlamındadır. Bu noktada Güney Kafkasya'nın stratejik olarak bir kavşak noktasında bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda bölgelerarası dinamiklerin geliştirilmesi söz konusudur ki bu da daha geniş Avrasya/Asya bağlamında anlaşılmaktadır.

Bu nedenler ışığında bölgedeki varlığını somutlaştırmaya çalışan Pakistan Azerbaycan-Türkiye istikametindeki ilişkilere ivme kazandırmak istemektedir. Aslında bu üç devletin oluşturduğu üçgen coğrafi olarak birbirinden uzak olsa da onlar arasında tarihi ve kültürel bağların ötesinde, yalnızca Asya değil, Afrika ve Avrupa değerlerini de içeren aynı medeniyet mevcuttur. Bu ortak medeniyet kurgusu, bu üç ülkeyi bir araya getirecek, sözde evrensel değerlerin yozlaşmaya başladığı bir yerde alternatif bir yol açacak motivasyona ve ahlaki değer kapasitesine sahiptir. Dolayısıyla Türkiye, Pakistan ve Azerbaycan'ın bu duruşu bugün "üç ülke, tek millet" olarak adlandırdığımız konunun etkinliğinin artırılması ve yaygınlaştırılması açısından ilgililer tarafından dikkatle incelenmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda uluslararası arenada yaşanan jeopolitik gelişmeler, Türkiye, Pakistan ve Azerbaycan arasında kademeli olarak ittifak kurulmasının ardındaki saiklere ışık tutmaktadır. Aynı zamanda Pakistan savunma ve güvenlik teşkilatı kaynaklarına göre Türkiye-Pakistan-Azerbaycan ilişkileri giderek hem ekonomik hem de askeri düzeyde derinleşmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye askeri teçhizat desteği ve eğitimiyle Güney Kafkasya'da nüfuzunu arttırırken, Pakistan da bu eksende gücünü pekiştirme eğilimi içindedir. Dolayısıyla Güney Kafkasya bölgesinde Pakistan-Türkiye-Azerbaycan üçgeninin birleştirici unsuru bölgede yeni platformun öncüsü olabilir. Ancak buna karşın Güney Kafkasya'da denge arayışında olan Hindistan da İran-Ermenistan tarafının aktifliğini artırabilir. Bununla da Karabağ savaşından sonra jeopolitik mimarisi yeniden inşa edilen Güney Kafkasya'nın Azerbaycan-Türkiye-Pakistan ve Ermenistan-İran-Hindistan ekseninde jeopolitik rekabet platformlarına bölünmesi muhtemeldir ki bu da bölgede yeni değişimleri kaçınılmaz kılacaktır.

KAYNAKÇA

- ABBASBEYLİ, A. (2017). Caucasus in the World Politics. *Akademik Bakış Dergisi*, 64, 48-56.
- ASKER, Ali. (2021). Güney Kafkasya'nın Güvenliği ve 2. Karabağ Savaşı'nın Düşündürdükleri, *İstanbul Rumeli Üniversitesi Uluslararası Güvenlik Sempozyumu Tam Metin ve Özet Kitabı*, 98-102.
- ASKER, Ali. (2021). "İki Yüzyıl Devam Eden Kıyım, Sürgün ve Baskı: Kafkasya'da Türk Nüfus Alanının Daralması", içinde: *Türk Dünyası ve Göç (Vatandan Yeni Vatanlara)*, der. Yesevi, Ç.G., İstanbul: Küre Yayınları.
- Azerbaijan State News Agency. (2014). Azerbaijani Defence Minister Hails Military Cooperation with Pakistan. Erişim Tarihi: 23.01.2024. https://azertag.az/en/xeber/azerbaijani_defence_minister_hails_military_cooperation_with_pakistan-794582.

- Axar.az. (2021). An hour with Ambassador- Interview with Mr. Bilal Hayee. Erişim Tarihi: 23.01.2024. <https://en.axar.az/news/interview/530233.html>.
- Armiya.az. (2019). Pakistan – Azerbaydzhan: Cherez Dvustoronniye Otnosheniya k Peredovym Voyennym Tekhnologiyam Kitaya. Erişim Tarihi: 20.03.2024. <https://armiya.az/ru/news/144211/>.
- Archive of US State of Department. (2024). UN Resolutions. Erişim Tarihi: 26.05.2024. <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>.
- Azernews. (2015). Azerbaijan, Pakistan to Create New Collaboration Format. Erişim Tarihi: 23.01.2024. <https://www.azernews.az/nation/78983.html>.
- BAĞIROVA, G. (2019). Voyennoye Sotrudnichestvo Azerbaydzhanskoj Respubliki s Islamskoj Respublikoj Pakistan. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(4), 2077-2092.
- BENNETT, A. L.; OLİVER, J.K. (2021). *Uluslararası Örgütler*, çev. Uslu, N., 2. Baskı, Serbest Akademi.
- CAVANAUGH, C. (2017). Renewed Conflict over Nagorno-Karabakh. *Contingency Planning Memorandum*, 30, 1- 17.
- CHENOY, K. (2006). Contending Nationalisms: Kashmir and the Prospects for Peace. *Harvard International Review*, 28(3), 24-27.
- ÇORUK, F. J. G. (2023). Indian Armenians from the Past to the Present. *Review of Armenian Studies*, (48), 85- 108.
- Daiji World. (2023). India's Pinaka Rockets: A Controversial Factor in Armenia-Azerbaijan Conflict. Erişim Tarihi:19.02.2024. <https://www.daijiworld.com/chan/exclusiveDisplay?articlesID=6161#:~:text=India's%20Pinaka%20Rockets%3A%20A%20Controversial%20Factor%20in%20Armenia%2DAzerbaijan%20Conflict,-Fri%2C%20Aug%2004&text=According%20to%20Azerbaijani%20media%20outlets,via%20road%20transportation%20through%20Iran>.
- Daily Sabah. (2022). Turkey, Azerbaijan, Pakistan Sign Istanbul Declaration. Erişim Tarihi: 19.02. 2024. <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-azerbaijan-pakistan-sign-istanbul-declaration>.
- Diplomatist. (2023). India-Armenia Relations: An Appraisal. Erişim Tarihi: 15.02.2024. <https://diplomatist.com/2023/05/12/indiaarmenia-relations-an-appraisal/>.
- Dzen.ru. (2023). SMI: Indiya Postavlyayet Vooruzheniyye v Armeniyu Cherez Iran. Erişim Tarihi: 19.01.2024. <https://dzen.ru/a/ZMFhZL5dkyPDUt3v>.
- Eurasian Times. (2020). Pakistan-Turkey-Azerbaijan Trilateral Partnership Emerges as a Big Threat to Armenia. Erişim Tarihi: 16.02.2024. <https://www.eurasiantimes.com/pakistan-turkey-azerbaijan-trilateral-partnership-emerges-as-a-bigthreat-to-armenia/>.
- Eurasianet. (2023). Perspectives: Pakistan and India wage proxy struggle in Nagorno-Karabakh. Erişim Tarihi: 10.03.2024. <https://eurasianet.org/perspectives-pakistan-and-india-wage-proxy-struggle-in-nagorno-karabakh>.
- Embassy of Azerbaijan to the Islamic Republic of Pakistan. (2024). Erişim Tarihi: 19.03.2024. Bilateral Relations. <https://islamabad.mfa.gov.az/en/content/3/bilateral-relations>.
- Embassy of Azerbaijan to the Islamic Republic of Pakistan. (2017). Baku Declaration of Azerbaijani, Turkish and Pakistani Foreign Ministers. Erişim Tarihi: 01.03. 2024. <https://islamabad.mfa.gov.az/en/news/3227/baku-declaration-ofazerbaijani-turkish-and-pakistani-foreign-ministers-full-text>.
- Epoch-magazine. (2020). Contested Kashmir: A Brief History. Erişim Tarihi: 01.06. 2024. <https://www.epoch-magazine.com/post/contested-kashmir-a-brief-history>.

- FIP.am. (2023). Armenian orders for Indian weapons: Brief Overview. Erişim Tarihi:19.01.2024. <https://fip.am/en/22072>.
- GİRGİN, K. (2002). *21.Yüzyıl Perspektifinde Dünya Siyaseti*. İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık.
- GEORGESCU, S; GARAYEV, T. (2013). Geopolitical Changes in Caucasus After 1991. *Journal of Institute of Social Sciences of Karabuk University*, 3(2), 123-151.
- Indian Council of World Affairs. (2017). Erişim Tarihi: 16.01.2024. India-Armenia Relations: Vistas for Increasing Engagement. https://www.icwa.in/show_content.php?lang=1&level=3&ls_id=1758&lid=758.
- Indian Council of World Affairs. (2017). India Is an Ideal Candidate for Improving Armenia's Su-30 Fighter Jets. Erişim Tarihi: 15.01.2024. <https://www.forbes.com/sites/paulidondon/2023/01/11/india-is-an-ideal-candidate-for-improving-armenias-su-30-fighter-jets/?sh=4ae2a5c3403a>.
- JACOB, H. (2020). Toward a Kashmir Endgame? How India and Pakistan Could Negotiate a Lasting Solution. *US Institute of Peace Special Report*, (474), 3-24.
- HABİBULLAH, W. (2020). Kashmir: The Tragedy. *Social Scientist*, 48(7/8),1-28.
- KHAN, I.; SYED, K.H. (2021). Pakistan Relations with Azerbaijan in 21st Century. *Pakistan Social Sciences Review*, 5(1), 667-679.
- MADATLI, E. (2022). Azerbaycan-Pakistan: Barış ve İstikrara Hizmet Eden 30 Yıllık Diplomatik İlişkiler. *Halk Gazetesi*, (120).
- MANGRİO, N. (2012). A Historical and Political Perspective of Kashmir Issue. *The Dialogue*, 7(3), 255-264.
- MALHOTRA ACHAL K. (2021). India's Links with and Footprints in South Caucasus. *Indian Foreign Affairs Journal*, 16(2), 121-133.
- Ministry of External Affairs of India. (2024). Bilateral Brief on India- Armenia Relations. Erişim Tarihi: 12.01.2024. https://www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/India_-_Armenia_Bilateral_Brief_-_Dec_2018.pdf.
- Ministry of External Affairs of India. (2024). Bilateral Brief on India- Armenia Relations. Erişim Tarihi: 16.01.2024. <https://www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/Armenia-2023.pdf>.
- Muslim Institute. (2024). Azerbaijan-Pakistan Relations. Erişim Tarihi: 20.03.2024. <https://www.muslim-institute.org/azerbaijan-pakistan-relations.pdf>.
- Ministry of Foreign Affairs of Azerbaijan. (2021). Islamabad Declaration of the 2nd Trilateral Meeting of the Ministers for Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, the Islamic Republic of Pakistan and the Republic of Türkiye. Erişim Tarihi: 21.03. 2024. <https://mfa.gov.az/en/news/no00621-islamabad-declaration-of-the-2nd-trilateral-meeting-of-the-ministers-for-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan-the-islamic-republic-of-pakistan-and-the-republic-of-turkey>.
- Ministry of Defence of Azerbaijan. (2019). "Kafkas Kartalı – 2019" Ortak Eğitim Açılış Töreni Bakü'de Gerçekleşti. Erişim Tarihi:24.03.2024. <https://mod.gov.az/az/news/bakida-qafqaz-qartali-2019-birge-telimin-in-acilis-merasimi%02olub-video-28611.html>.
- Ministry of Defence of Azerbaijan. (2019). Pakistan Hava Harp Okulu Heyeti Azerbaycan'ı Ziyaret Etti. Erişim Tarihi: 24.03.2024. <https://mod.gov.az/az/news/pakistanin-herbi-hava-quvveleri-akademiyasinin-numayende-heyeti-azerbaycanda-seferde-olub-27342.html>.
- Ministry of Defence of Azerbaijan. (2018). Nisan Çatışması- Büyük Zaferin Başlangıcı. Erişim Tarihi: 21.03. 2024. <https://mod.gov.az/az/pre/21662.html>.

- MUSTAFAYEV, U. (2023). The end of the 44-Day War and the Armenia-Azerbaijan Conflict. *Politikus*, 4, 56-60.
- NİYAZOV, N.S. (2011). Razvitiye Azerbaydzhanu-Pakistanskikh Svyazey V Voyennoy Oblasti V 1994–2010 Godakh. *Vestnik Volgu*, 4(1), 104-110.
- Observer Research Foundation. (2022). India's PINAKA Export to Armenia Positions it against pan-Turkism. Erişim Tarihi: 12.01.2024. <https://www.orfonline.org/expert-speak/indias-pinaka-export-to-armenia-positions-it-against-pan-turkism>.
- OP India. (2022). Russia Asks Indian Companies to Provide Parts and Services to Their Defence Equipment Customers amid Ukraine Crisis and Sanctions: Report. Erişim Tarihi: 15.01.2024. <https://www.opindia.com/2022/08/russia-asks-indian-defence-companies-for-spare-parts-and-servicing-help/>.
- UN Security Council. (2024). UN Documents for Jammu and Kashmir: Security Council Resolutions. Erişim Tarihi: 01.04. 2024. https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/security-council-resolutions/?ctype=Jammu%20and%20Kashmir&cbtype=jammu-and-kashmir.
- US Department of State. (2024). 1993 UN Security Council Resolutions on Nagorno-Karabakh. Erişim Tarihi: 05.01. 2024. <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>.
- Pakistan Today. (2023). Why Karabakh model only way to resolve Kashmir? Erişim Tarihi: 05.06. 2024. <https://ijosper.uk/index.php/i/article/view/107/131>.
- President.az. (2016). İlham Aliyev Pakistan Askeri Deniz Kuvvetleri Komutanını Kabul Etti. Erişim Tarihi: 23.01.2024. <https://president.az/az/articles/view/17464>.
- President.az. (2016). İlham Aliyev ve Başbakan Muhammed Navaz Şerif Basına Açıklamalarda Bulundu. Erişim Tarihi: 24.01.2024. <https://president.az/az/articles/view/21382>.
- Radio Free Europe Radio Liberty. (2021). Armenia Reaffirms Support for India over Its Territorial Dispute with Pakistan. Erişim Tarihi: 01.04. 2024. <https://www.rferl.org/a/armenia-kashmir-nagorno-karabakh/31412485.html>.
- Smithsonianmag. (2016). The Genocide the U.S. Can't Remember, But Bangladesh Can't Forget. Erişim Tarihi: 01.06. 2024. <https://www.smithsonianmag.com/history/genocide-us-cant-remember-bangladesh-cant-forget-180961490/>.
- SHAFİYEV, F. (2021). The Paramount Significance of Shusha, içinde "*Liberated Karabakh*". Ed. Ismailzade F; Miskovic D.K. Baku: ADA University Press.
- SARMA, H. Ch. (2019). Azerbaijan: Pakistan's Newfound Strategic Partner in the Caucasus. *SADF Comment*, 131, 1-4.
- SARIKAYA, Y. (2021). "İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 84-103.
- SARIKAYA, Y. (2019). "Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü İlişkilerinin Savunma İşbirliği Boyutu", *Karadeniz Araştırmaları*, 16(64), 585-597.
- Times Now News. (2020). India bags US\$ 40 Million Defence Deal to Supply 4 Radar Systems to Armenia. Erişim Tarihi: 15.01.2024. <https://www.timesnownews.com/india/article/india-bags-us-40-million-defence-deal-to-supply-four-radar-systems-to-armenia/559596>.
- The Armenian Weekly. (2020). Prospects for Future Armenian Indian Security Cooperation. Erişim Tarihi: 15.01.2024. <https://armenianweekly.com/2020/11/08/prospects-for-future-armenian-indian-security-cooperation/>.
- The Print. (2022). Armenia Eyes Akash Missile, Loitering Munitions from India amid Conflict with Azerbaijan. Erişim Tarihi: 19.01.2024. <https://theprint.in/defence/armenia-eyes>

- akash-missile-loitering-munitions-from-india-amid-conflict-with-azerbaijan/1173468/.
- The Nation. (2012). Azerbaijan, Pakistan Sign Military Cooperation Agreement. Erişim Tarihi: 23.01.2024. <https://www.nation.com.pk/13-Feb-2014/azerbaijan-pakistan-sign-military-cooperation-agreement>.
- The European Institute of International Law and International Relations. (2021). A new geopolitical formation in Asia, The triangle Pakistan – Turkey – Azerbaijan. Erişim Tarihi: 23.01.2024. <https://www.eiir.eu/international-relations/asia/a-new-geopolitical-formation-in-asia-the-triangle-pakistan-turkey-azerbaijan/>.
- Topwar.ru. (2019). Perevooruzheniye Pakistana: Sobstvennyye Sily i Zavisimost ot Importa. Erişim Tarihi: 23.03.2024. <https://topwar.ru/158495-perevooruzhenie-pakistana-svoiy-sily-i-zavisimost-ot-importa.html>.
- WROBEL, R. (2023). The changing geopolitics in the South Caucasus during the War in Ukraine: Chances and Risks for the Region, *Ordnungspolitische Diskurse*, (2), 2-34.

EXTENDED ABSTRACT

Radical political changes took place in the South Caucasus region, which was seen as the hinterland of the Soviet Union, in the post-Cold War period. With the independence of the states, both local people and other regional and non-regional actors were faced with a new geopolitical conjuncture. In fact, Azerbaijan is one of the South Caucasus states, has had huge natural resources, especially oil and natural gas and there has been a complex situation defined as ethnic conflicts in the states of the region in question.

Trying to turn this situation into an opportunity, non-regional actors have sought geopolitical balance in the South Caucasus. With this, the states that have regained their independence have again become the arena of competition between various external powers. Thus, in the new geopolitical order that emerged in the South Caucasus, other regional actors began to be mentioned.

When we say the South Caucasus region, we mean the region where Russia has a red line, the conjuncture that is more at the center of attention in the context of Turkey's Azerbaijan, and the geography that Iran calls a part of its historical plateau. However, with the new era, in addition to these states, the name of the South-East Asian states in the South Caucasus began to disappear. India and Pakistan, known as historical rivals, have entered a competitive conflict in the region.

The hypothesis of the study is based on the efforts of India and Pakistan, the two nuclear powers of South-East Asia, to create geopolitical balance in the South Caucasus in the context of national security. The choice of the South Caucasus as the target region is based on the model that emerged around the recently resolved Karabakh issue and Islamabad's legal framework on the Kashmir issue focusing that India sees it as a permanent danger.

To prove the determined hypothesis, the importance of the South Caucasus will first be touched within the scope of the study. In the following, military cooperation developed in the context of national security in the axis of India-Armenia and cultural relations developed in the context of soft power will be discussed. In parallel, the strategic cooperation developed between Pakistan and Azerbaijan on the axis of national security and the Kashmir-Karabakh issue will be discussed as two different faces of the same ethnic-based conflict. Finally, the issue of the

Azerbaijan-Türkiye-Pakistan tripartite cooperation platform, which has dynamized the India-Pakistan rivalry in the South Caucasus, will be evaluated.

At the same time, considering the complex nature of the subject, a qualitative method based on the identification and analysis of trends was adopted in order to reach related and focused data. In this context, a deductive approach was used in the article; A periodic analysis was conducted as a suitable model to identify the elements of continuity and change in India and Pakistan's approach towards the South Caucasus. In this context, a time limitation was also used, and especially the events that occurred in the context of the South Caucasus in the period between 1990 and 2023 and the strategies developed by the states interested in the region were examined.

As a result, while investigating India and Pakistan's initiatives in the South Caucasus, it becomes clear that the states in question, as arch-rivals, turned towards the hostile states of the region and shaped the regional strategies they tried to implement on this axis. Parallel to this, as stated at the beginning of the study, India gained an entry card to the region by concretizing its South Caucasus policy through Armenia and Pakistan through Azerbaijan. This has caused these states to take steps towards their national and regional interests. So, in fact, India tried to take Russia's place in Armenia and wanted to absolutize this, especially in the field of military-strategic cooperation. Because New Delhi, following a policy of post-colonial self-reliance, started to insist on joint production rights for the weapons it purchased and constituted ten percent of the global military supply market. In this context, especially after the war in Ukraine, due to Russia not supplying weapons, Moscow's customers began to turn to India to fill the gap. India tried to turn the same situation into an opportunity by taking advantage of the complex environment in the South Caucasus. After the Karabakh war between Azerbaijan and Armenia, Armenia became New Delhi's customer in the field of military equipment. With this, India tried to concretize its search for balance in Eastern Europe through the Ukraine war, and the situation in the South Caucasus through Armenia.

A similar situation was also valid for Azerbaijan in the post-Soviet South Caucasus. Namely, while Russia lost its role as Azerbaijan's leading arms supplier, Turkey strengthened its position by providing weapons, consultancy and training to its strategic partner, and at the same time, strategic military cooperation opportunities with Pakistan were expanded. From here, it is possible to conclude that Pakistan is trying to increase its role in the South Caucasus by further developing its ties with Azerbaijan and its strategic ally, Turkey. In fact, although the triangle formed by these three states is geographically far from each other, beyond the historical and cultural ties, there is the same civilization between them, which includes not only Asian but also African and European values. This common civilization fiction has the motivation and moral value capacity to bring these three countries together and open an alternative path in a place where so-called universal values have begun to degenerate. Therefore, this stance of Turkey, Pakistan and Azerbaijan needs to be carefully examined by those concerned to increase the effectiveness and popularize the issue we call "three countries, one nation" today.

In this context, geopolitical developments in the international arena shed light on the motives behind the gradual establishment of an alliance between Turkey, Pakistan and Azerbaijan. At the same time, according to sources from Pakistan's defense and security organization, Turkish-Pakistan-Azerbaijani relations are gradually deepening at both economic and military levels. In addition, while Turkey increases its influence in the South Caucasus with military equipment support and training, Pakistan also tends to consolidate its power in this axis. Therefore, the unifying element of the Pakistan-Türkiye-Azerbaijan triangle in the South Caucasus

region may be the pioneer of a new platform in the region. However, India, which is seeking balance in the South Caucasus, may also increase the activity of the Iran-Armenia side. With this, the South Caucasus, whose geopolitical architecture was rebuilt after the Karabakh war, may be divided into geopolitical competition platforms on the Azerbaijan-Turkey-Pakistan and Armenia-Iran-India axis, which will make new changes inevitable in the region.